

KALEMİŞİ RESTORASYON, KONSERVASYON ÇALIŞMALARINDA TUVAL TAVANDA TEMİZLİK UYGULAMASI METODU**CANVAS CEILING CLEANING APPLICATION METHOD IN ARTIFICIAL RESTORATION AND CONSERVATION WORKS** **Kaya Üçer*****Öz**

Kalemişi; geçmiş yüzyıllar öncesine dayanan sanat kollarımızdan birisidir. Mimari yapıların iç ve dış mekanlarda kullanılan süsleme unsurudur. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan sanat kollarımız içinde en yaygın olanıdır. Yüzyıllardır uygulanan bu sanat kolunda günümüzde restorasyon ve konservasyon çalışmaları önem kazanmıştır. Günümüzde gelişen kalemişi uygulamaları ve restorasyon çalışmalarında eski ile yeni malzemeleri bir arada kullanımına başlanmıştır. Eğitim kurumlarımızın gelişen teknolojik malzemelere öncelikle yer vermeleri gerekmektedir. Bir önemli aşamada bu malzemelerin yerelde üretilme aşamasıdır. Restorasyon çalışmalarında yeni malzemelerin kullanımını ve sonuçlarını doğru kullanım için paylaşmak gerekmektedir. Babadan, ustadan kalma yerel formüllerin yanında restorasyon ve konservasyon çalışmalarında bulunan sanatçıların yeni teknolojik malzemeleri kullanmalarında fayda vardır. Sanatımızda restorasyon konusunda tuval alanında olan gelişmeleri takip edip bunu kalemişi çalışmalarımızda kullanmak geleneksel sanatların yeni gelişen teknolojilerle imtihanı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Restorasyon, Konservasyon, Kalemişi.

Abstract

Kalemişi is an ancient art form used in architectural decoration, prominent in Central Asia and Anatolia. It is one of our art branches dating back centuries. It is an element of ornamentation used in interior and exterior spaces of architectural structures. It is the most widespread of our art branches extending from Central Asia to Anatolia. Today, restoration and conservation studies have gained importance in this art branch that has been practiced for centuries. In today's developing kalemişi applications and restoration works, old and new materials have started to be used together. Our educational institutions need to give priority to developing technological materials. Another important stage is the production of these materials locally. It is necessary to share the use and results of new materials in restoration works for correct use. In addition to the local formulas inherited from fathers and masters, it is beneficial for artists engaged in restoration and conservation work to use new technological materials. Following the developments in the field of canvas in restoration in our art and using them in our kalemişi works will be the test of traditional arts with new developing technologies.

Keywords: Restoration, Conservation, Kalemişi.

Araştırma Makalesi / Research Article

Başvuru tarihi / Received: 25 Mart 2025- Kabul tarihi / Accepted: 23 Mayıs 2025

* Doç., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, MYO, Mimari Restorasyon Prg., kaya.ucer@msgsu.edu.tr, İstanbul/Türkiye.

1. Giriş

Sanat ve kültürün son dört yüz yılına baktığımızda "sanat" ve "zanaat" kavramlarının karşıt kutupları simgelemeye başladığını görürüz. "Sanatçı güzel sanat eserlerinin yaratıcısıyken, zanaatçı sadece faydalı ya da eğlenceli şeyler yapan" birisi olarak görülmeye başlanmıştır (Shiner, 2004:24). Konunun daha da eski çıkışına bakacak olursak aslında bu tür bir ayrımın yapılmadığını ve hatta olgu olarak da hafızalarda oluşmamış olduğunu görülmektedir. Modern zamanlardan önce zanaatçıların öncelikli kaygısı "anonim" olmaktı. Modern olarak adlandırdığımız zaman dilimi içerisinde ise "özgün" olmak ve bireyselliğini ifade etmek sanatçı için öncelik haline geldi.

Geleneksel kültürlerdeyse, gelenek geleceğin altyapısını oluşturmakta olup gelenekselin devam eden devinimi ve iç döngüsü geleceğe de devam ederek sanatçıları yönlendirmektedir. "Yani geçmiş, geleceği düzenlemenin bir yoludur" (Giddens, 2005:105). Geleneksel yapıya ihtiyaç duyulmasının sebebi modern sanatın yaratıcı yaşamı işlevsel kılabilmesi için ihtiyaç duyduğu alt yapıya gelenekselin yapı taşları arasında bulmasındadır. Bu bağlamda gelenekselin yapı taşlarından birisi olan "kalemişi" sanatı gelecek nesillere aktarılabilmesi için gelenekten gelen uygulamalarının restore ve konservasyon kurallarına sadık kalınarak korunması gerekir.

Günümüzde yarı geçirgen kâğıtlara (eskiz kâğıdı) kurşun kalem yardımı ile çizilen kurallı ve gelenekli desenlerin, aynı yarı geçirgen kâğıt üzerinde iğnelenerek delinmesi ve uygulanacağı yüzeye, tercihen söğüt ağaçlarından elde edilen kömür tozundan yapılan tamponla silkelene (sepilene) yüzeye aktarılmasından sonra çeşitli renkler ve muhtelif fırçalar yardımıyla boyanıp, yine ince fırçalar ile kontürlenmesiyle (tahrirlenmesi) elde edilen kurallı süsleme tarzıdır (Üçer, 2017:36).

Yüzyıllar boyunca Türk Klasik Sanatlarının bir kolu olmuş, sivil, dini, askeri mimari yapıların iç ve dış mekân süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. İnsanlık Tarihi kadar eski bir maziye sahip olan süsleme, ilk çağlardan bu yana topluluklar halinde yaşayan insanların, sosyalleşme süreçlerinin temel taşı olmuştur. Mağara duvarlarından başlayan bu süreç, çiziliş maksatları ne olursa olsun insanların içinde yaşadığı toplumun kendine özgü zevk ve manevi değerlerinin şekillenmesiyle ortaya çıkar.

Günümüzün gelişen restorasyon ve konservasyon çalışmaları içerisinde kalemişi sanatı en hızlı etkilenen ve güncel çalışmalara en çabuk uyum sağlayan geleneksel sanat kolumuzdur. Ülkemizde son otuz yıllık süreçte bacasız sanayi olarak kabul edilen turizm sektörünün taşıyıcı gücü olan tarihi eserlerimiz, kapsamlı restorasyon süreçlerine girmiştir. Dünyada gelişen

restorasyon teknolojilerini bilhassa son yıllarda takip eden sektörümüz batıdaki muadilleriyle iş birliklerine girerek teknoloji, malzeme ve işçilik konularında kendini geliştirmiştir. Geline noktada gelişme gösteren restorasyon sektörümüzde aslında yerel malzemenin önemi de anlaşılmıştır. Restorasyon ve konservasyon çalışmalarında eski zamanlarda üç beş malzeme kullanılarak yapılan uygulamalarda esere zarar verme noktasına giden malzeme kullanımı ve işçilik sorunları yaşanan noktalardan günümüzde son derece titiz uygulamalara gelen çalışmalara ulaşılmıştır. Lise düzeyinde başlayan dört yıllık mimari restorasyon ve konservasyon bölümlerinin devamı niteliğinde üniversitelerimizde de iki ve dört yıllık meslek yüksek okulları bünyesinde mimari restorasyon bölümleri kurulup ülke genelinde faaliyet göstermeleri bilinçli bir restoratör kitlesi yaratılmasında önemli bir etmen olmuştur. Bir ileri safha olarak son yıllarda üniversitelerimiz içinde ihtisaslaşan dört yıllık tablo restorasyonu bölümleri restorasyon ve konservasyon uygulamalarına yeni bir boyut getirmeye başlamıştır. Bir diğer önemli sebepte ihale sahibi Kültür ve turizm bakanlığı, Vakıflar, İl özel idare gibi devlet kurumlarının restorasyon ve konservasyon ihalelerinde anahtar kilit personel olarak üniversitelerin bu bölümlerinden mezun kişileri ihale şartnamesinde zorunlu olarak işe alınma prosedürünü koymuş olmalarıdır. Bilimsel restorasyon ve konservasyon çalışmalarında personelin iş güvenliği kriterleri de yükselmiş ve kontroller sıkı tutularak iş kazalarında belirli bir azalma sağlanmıştır. Gelenekselin çağdaş yöntemlere entegre edilmesi ve bilinçli kullanımı nitelikli eleman kullanımı önem kazanmıştır. Bu aşamada yılların deneyimi ile genç nesili bir araya getirerek çalışmalar yapılması zorunluluk haline gelmiştir. Bu satırlarda güncel uygulamalarda standart haline getirmeye çalıştığımız bir deneysel çalışmayı paylaşacağım.

Ülkemizin önemli bir saray ve müzesi olan çalışma ve araştırma mekanımızda geçmiş yüzyıl öncesine dayanan kalemşi çalışmalarında zamanın getirdiği yorgunluk nem, is gibi yüzey kirlerinin giderilmesine yönelik restorasyon ve konservasyon uygulamasında yöntem için yapılan çalışmalar bildirimizin konusunu içermektedir. Sarayın iki odasının tavanlarında yaptığımız inceleme, test ve araştırmalarda tuval üzerinde yer alan tavan temizlik uygulamalarında şu verilere ulaşılmıştır.

2. Bir Dönem Klasığı Olan Ahşap Üzeri Pasalı Tuval Uygulanmış Tavan Örneğinde Uygulama

Ahşap pasalar ile ayrılmış olan paftalar içerisinde yer alan kalemişi bezemeler tuval bezi üzerine uygulanmıştır. Yerinde göz ve elle yapılan kontroller sonrasında yüzeyde zamana ve dış etkenlere bağlı olarak genel bir kir tabakası olduğu tespit edilmiştir. Tuval bezi yüzeylerde su, neme bağlı olarak yerinde kendini bırakmış ve olması gerektiği yerden ayrılmış kısımlar tespit edilmiştir. Temizlik sonrası bu kısımların yerinde restorasyonunu gerçekleştirecek müdahaleler yapılacaktır. Öncelikli amacımız yüzeyde genel bir temizlik ihtiyacı olan tavanda kimyasal malzemeler ile denemeler yapılmıştır (Görsel 1).

Görsel 1. Tavan ve Duvar Silmelerinde Yapılan Örnekler, Kullanılan Malzemeler.

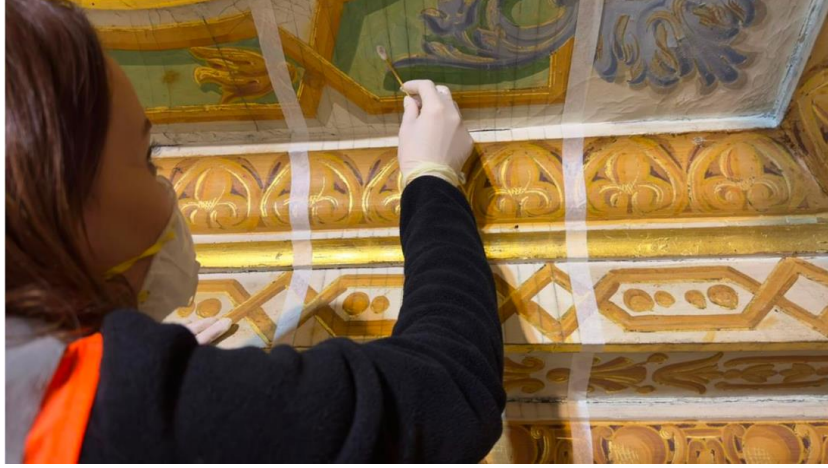
Temizlik, restorasyon çalışmaları kapsamındaki ilk temel müdahaledir. Temizleme işleminin amacı, özgün yüzeylerin restorasyonunu yaparken, özgün yüzey fikrinden uzaklaşmadan, yüzeyleri yaşına uygun ve uyumlu temizlenmiş bir duruma geri getirmektir. Bu nedenle hassas ve aşama aşama ilerleyen bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Her temizlik aşamasından sonra, malzeme tekniklerine ve temizleme sonuçlarına bağlı olarak temizlik kontrol edilmelidir. Bu tedbirlerin nedeni, tüm elemanların tarihsel yüzeylerinin yaşlanma belirtileri bakımından aynı görüntüde (aynı zamana ait katman) olmasının istenmesidir. Aynı derecede

temizlenemeyen diğer alanlarda, fazla etkiyi önlemek, temizlik sonuçlarının tutarlı olmasının sağlanması ve uyumsuz aşırı temizlik yapılmasının önüne geçilebilmek için, işlem sırasında tüm temizlik sonuçlarının düzenli olarak gözden geçirilmesi gerekir.

İncelemesini yaptığımız her iki tavanda da kalemişi bulunan tuval yüzey ve ahşap pasalarda “mekanik” raspa gerektirecek bir yüzey olmadığı için “kimyasal” temizlik denemelerinin yapılmasına karar verilmesinden sonra, günümüz restorasyon ve konservasyon yöntemleri içerisinde genel kabul gören yöntemler ve malzemeler belirli yüzdelerde kullanılarak denemeler gerçekleştirildi (Görsel 2-3).

Görsel 2. Tavanda İlk Yapılan Temizlik Denemeleri.

Görsel 3. Belirli Bir Sıra Takip Edilerek Yapılan Temizlik Örnekleri.

3. Uygulama Aşamaları ve Kullanılan Malzemeler

Wishab Konservasyon Süngeri, Saf Su, Noniyonik, Alkol, Aseton, E.D.T.A, Terebentin, Contrad, Amonyum Sitrat, Pirolidon, White Sprit malzemeler kullanılarak yapılan denemelerimizde belirli yüzdelarla yapılan uygulamalarda aşama aşama ilerlendi (Görsel 4).

1. Boyalı ahşap ve tuval bezi wishab süngeri ile temizlendi.
2. Kuru temizliği yapılan yüzeyin kimyasal temizliği için; Saf su, Noniyonik %9,10,15 Alkol %20, Aseton %10, E.D.T.A %1,3,5, Terebentin %3,8,15, Contrad 2000 %1,3,5, Amonyum Sitrat %1, Pirolidon %2, White Spirit, kimyasal malzemeleri kullanıldı.
 - 2.1. Kuru temizliği yapılan yüzeyde saf suyun kiri aldığı bununla birlikte desenin üzerindeki boyalarda ise renk açılmalarına sebep olduğu gözlemlendi.
 - 2.2. Kuru temizliği yapılan yüzeyde aseton %10 oranı kullanıldı. Yüzeyde bir etkisi görülmedi.
 - 2.3. Kuru temizliği yapılan yüzeyde alkol %20 oranında kullanıldı. Yüzeydeki kiri temizleyip boyalı yüzeylerde ise rengin solmasına neden oldu. Altın işlemeli yüzeylerde tahribata neden olmuştur.
 - 2.4. Noniyonik %5,10,15 oranlarında kullanıldı. Yüzeydeki kiri aldı ve boyalı yüzeyde rengin açılıp dağılmasına sebep oldu.
 - 2.5. Kuru temizliği yapılan yüzeyde E.D.T.A %1,3,5 oranları kullanıldı.

2.6. Kuru temizliği yapılan yüzeyde terebentin %3,8,15, oranları kullanıldı. Yüzeydeki kirli tabakayı aldı, zeminde sararmaya sebep oldu.

2.7. Kuru temizliği yapılan yüzeyde contrad 2000 %1,3,5 oranları kullanıldı. Yüzeydeki kiri temizledi ve bununla birlikte boya katmanını büyük oranda aldı. Renklerde soluklaşmaya sebep oldu.

2.8. Kuru temizliği yapılan amonyum sitrat %1 oranında kullanıldı.

Yüzeydeki kir tabakasının alındığı gözlemlendi. Bununla birlikte boya katmanına zarar verdiği tespit edildi. Denemelerimiz sırasında genel olarak kullandığımız malzemelere yüzeydeki kirin temizlenmesi olumlu cevap verirken bilhassa sarı renkte boyalı yüzeylerde, agresif sonuçlar verdiği gözlemlendi. Temizleme pamuklarında renk tespitinden sonra temizlik için sağlıklı bir uygulama için arayış ve denemelere girişildi (Görsel 5).

2.9. Kuru temizliği yapılan yüzeyde pirolidon %2 ile white spirit kimyasalları kullanıldı. Yüzeydeki kirlilik katmanında istenilen sonuç alınamamıştır. Oranlar yükseltildiğinde kimyasalın aşırı agresif olduğu gözlemlenmiştir.

3. Temizlenen tüm yüzeydeki kimyasal kalıntıları saf su ile alındı.

Görsel 4. Detaylı Temizlik Araştırmaları ve Kullanılan Malzemenin Oran Adı Yazılarak Yapılan Kartela Çalışması.

Görsel 5. Tavan ve Duvar Bağlantı Noktasında Yer Alan Ahşap Kalemîşi Yüzeyde Kullanılan Malzemenin Oran Adı Yazılarak Yapılan Kartela Çalışması.

Görsel 6. Benzer Bir Tavanda Yapılan Araştırma Temizlik Örnekleri ve Etiketleri.

4. Sonuç

Yapılan denemeler ve çalışmalar sonucunda kuru temizliği yapılan yüzeyde white spirit uygulanıp hemen ardından edta %3 ile temizlik işlemi yapılmıştır. Bu işlem yüzeyde sadece kiri almıştır boya katmanı zarar görmemiştir. Bu sayede tavan yüzeyinde başarılı bir sonuca ulaşılmış ve uygulanacak metot belirlenmiştir (Resim 6-7).

Görsel 7. Temizlik Öncesi ve Sonrası Ahşap Tavan Duvar Kesişim Yeri Silmelerinin Durumu.

Uygulama aşamaları ve kullanılan malzemeler;

1. Boyalı yüzey önce Wishab süngerini ile temizlendi.
2. Kuru temizliği yapılan yüzey pamuk, White Spirit, E.D.T.A ve Saf su ile silinerek temizlendi.
3. Pasa ve tuval temizliğinde White Spiri, E.D.T.A %3-5 oranında kullanıldı. Yüzeydeki kir katmanı alındı.
4. Temizlenen yüzeydeki White Spirit ve E.D.T.A kalıntıları saf su ile alındı.

Bu tavanlarda denemesini yaptığımız bir önemli konuda tuval yüzeyinde kabarmış kalkmış hatta boyanın kavrulma noktasında olduğu bilhassa çiçek motiflerinde karşılaştığımız kozmetik probleme uyguladığımız müdahaledir (Görsel 8).

Görsel 8. Tavan Merkezinde Yer Alan Pasa Ahşapları Arasındaki Tuval Paftasında Kabarmış Olan Desen ve Renkli Kalemî Uygulaması.

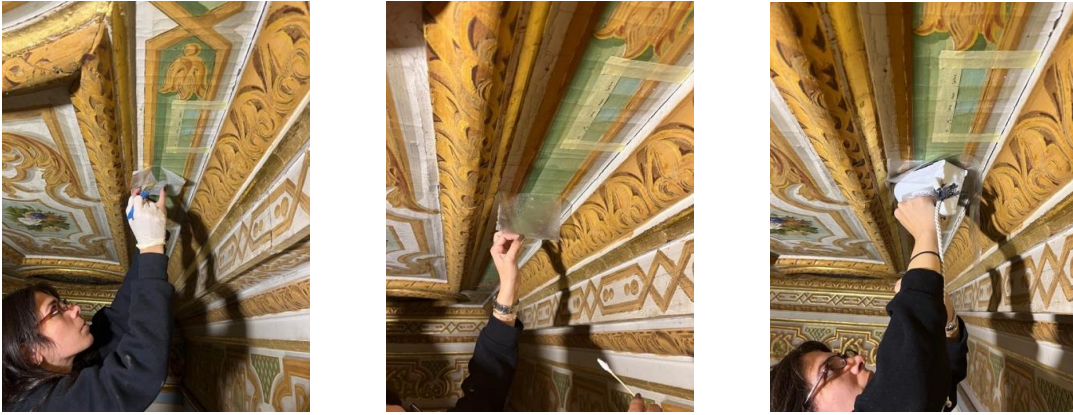
Tuval bezi pek çok açıdan sürekli bir gerilim altındadır. İplik yapısı kendi esnekliği ölçüsünde bu gerilime tepki verir. Ancak söz konusu dış güçler bezin kapasitesinin üzerine çıkarsa belirli bir genişleme oluşur ve “creep” dediğimiz torbalaşma ve sarkma gibi kalıcı deformasyonlar ortaya çıkar. Uzun süreli sabit gerilim özellikle büyük ebatlardaki resimlerde torbalaşma etkenidir. Eserin

yapısı her noktada aynı olmadığı için her noktaya düşen baskı da aynı değildir. Creep oluşumu resmin daha fazla yük taşıyan kısımlarında görülür. Ayrıca zamanla resmin çökmesiyle şase aksları resim yüzeyinde iz yapar; üst ve alt orta kısımlarda çatlamalar oluşur. Az gerilmiş tuvallerde ise zamanla bezin nem karşısındaki reaksiyonlarıyla sarkmalar ve göbeklenmeler olur. Bu bağlamda tavanda yer alan tuvallerimizde zamana dayalı yıpranma ve dış etkenlerle oluşan yüzey değer kayıpları içerisinde en önemlilerinden olan kalemişi boyalı kısımlarındaki kavlama ve kabarmaların boya ların dökülmeden yerine sabitlenmesi çalışmasıdır (Görsel 9).

Görsel 9. Kabarmış Olan Boyalara Yapılan Müdehale ile Yerlerine Sabitlenmesi Sağlanmıştır.

Dış etkenler tarafından tuval yüzeyinde kabarmış olan boyalar yapılan özel malzeme uygulaması ile tekrar yerine sabitlenerek çok kapsamlı bir deseni, rengi, tuval yüzeyini koruyan bir başarı elde edilmiştir (Görsel 10).

Görsel 10. Tavanda “Beva” İle Çalışma Aşaması ve Yüzeye Isı Uygulanması.

Yapılacak Kalemî restorasyon ve konservasyon çalışmalarında teknik ön araştırma yapılması ortaya çıkan sonuçların değerlendirilmesi gerekliliği bir kez daha saptanmıştır. Uygulama yapılacak her yüzeyde bilimsel araştırma yapılması bu araştırmaların laboratuvar verileriyle desteklenmesi gerekmektedir. Yurt dışında gerçekleştirilen yenilikçi uygulamaların ülke restorasyon uygulamalarında entegrasyonu sağlanmalıdır. Mümkünse bu malzemelerin yerelde, yerel şartlara uygun olanları üretilmelidir. “Restorasyonda yerel malzeme” üniversitelerimiz bazında disiplinler arası iş birlikleri yapılarak çalışma konusu yapılmalıdır. Dünya restorasyon ve konservasyon sektöründe tablolardaki çatlakların nano teknoloji ile giderilmesi noktasında çalışmalar yapılıyorken bizlerinde yerelde ihtiyacımız olan malzemeleri üretip kullanıyor olmamız gerekmektedir.

Kaynakça

Giddens, A. (2005). *Hayati Beşirli*, Phoenix yayın evi, Ankara.

Üçer, K. (2017). *Türk Sanatının Yapı Taşları*, Kalemî Maddesi, s.220, Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.

Üçer, M. (2017). *Türk Sanatının Yapı Taşları*, Tezhip Maddesi, s.36, Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.

Shiner, L. (2004). *Sanatın İcadı*, ISBN 9789755393667.

Görsel Kaynaklar

Görsel 1-13 adet görsel Doç. Kaya Üçer Arşivine aittir, Erişim tarihi: 09.03.2025.